

COĞRAFIYA FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ KARTOQRAFİK BİLİKLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN TƏLİM-TƏRBİYƏ BAXIMINDAN ƏHƏMİYYƏTİ

Ləman Əbdül qızı Mustafayeva

ADPU Şamaxı filialı

lemanmustafayeva32@gmail.com

Xülasə

Coğrafiya elə bir fəndir ki, onun öyrənilməsi digərlərindən fərqli olaraq bir neçə qayda-qanunu öyrənməklə bitmir. Coğrafiya özü təbiəti öyrəndiyi kimi, özünün öyrədilməsində də təbiiliyi tələb edir. Məşhur çex pedaqoqu Yan Amos Komenski deyirdi ki, tədris əyani olmalıdır, uşaqları sözlərlə deyil, əyani vasitələrlə öyrətmək lazımdır. Coğrafiya fənni əgər təbiətdən, təbiətdə baş verən proseslərdən bəhs edirsə, bu fənn ilk növbədə məktəb divarları arasında keçirilməməlidir. Tədris prosesində kartoqrafik təsvir vasitələrindən olan xəritə dərsliklərlə yanaşı olan informasiya mənbəyidir. Xəritə bilavasitə

müşahidə edilməsi mümkün olmayan obyekt və proseslər haqqında təsəvvür yaratmağa kömək edir. Buna görə də təlim vasitələri içində xəritə mühüm yer tutur. Coğrafi təlim prosesində xəritələr həm öyrənmə obyektini funksiyasını, həm də mühüm informasiya mənbəyi funksiyasını yerinə yetirir.

Açar sözlər: kartoqrafik təsvir vasitələri, əyanilik, coğrafiyanın tədris metodları, yeni dərslik siyasəti.

Summary

Geography is a subject that, unlike others, does not end with learning a few rules. Geography itself requires naturalness in its teaching, just as it studies nature. The famous Czech pedagogue Jan Amos Comenius said that education should be visual, children should be taught not by words, but by visual means. If the subject of geography deals with nature and the processes occurring in nature, then this subject should not be conducted within school walls. In the educational process, the map, which is a cartographic image tool, is a source of information along with textbooks. A map helps to visualize objects and processes that cannot be directly observed. Therefore, the map occupies an important place in training tools. In the process of geographical learning, maps perform both the function of a learning object and an important source of information.

Key words: cartographic representation tools, visibility, teaching methods of geography, new textbook policy.

Xəritə canlı gerçəklik ilə nəzəri təfəkkür arasında vasitəçi rolunu oynayır. Xəritəni əsas və qiymətli vasitə edən onun əyaniliyidir. Xəritədə toplanmış məlumatlar asanlıqla gözümüzə qavranılır, bu isə bizə imkan verir ki gerçəkdə gözlə görünməsi mümkün olmayan obyekt və hadisələrin təfəkkürümüzə fikri obrazını canlandırmaq. Xəritələrin və digər kartoqrafik təsvirlərin dili beynəlxalq dildir. Kartoqrafik təsvir rəsmlərdən, işarələrdən və onların xəritədə əmələ gətirdiyi məkan strukturundan ibarətdir. Realdə mürəkkəb olan anlayış xəritədə öz əyaniliyi sayəsində hiss vasitəsilə konkret sürətdə qavranılır. Məşhur rus pedaqoqu N.N. Baranski qeyd etmişdir ki: “Xəritə coğrafiyanın ikinci dilidir” və şagirdlər tərəfindən tədris prosesi ərzində mətindən daha asan qavranılır. Xəritəyə əsasən mövqeyi, formanı, ölçünü, bucağı, istiqaməti, məsafəni, obyektlər arasındakı məkan əlaqəsini təyin etmək olar. Məkan nisbətlərinin və yer səthinin hadisə və obyektlərinin əks etdirici metodu və idrak vasitəsi olan xəritəni heç bir vasitə lazımı şəkildə əvəz edə bilməz. Şagirdlərin xəritəyə əsasən idrak qabiliyyətlərinin inkişafı onların təxəyyül, təfəkkür, məkan və zaman təsəvvürlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədi daşıyır. Xəritənin ən qiymətli xassəsi onun ilkin informasiya mənbəyi, dilinin isə əyani və ümumbəşəri olmasıdır. Hər hansı ərazinin coğrafi xüsusiyyətlərini, proses və hadisələrin xarakterini dəqiq təsəvvür etmək üçün şərti işarələri və xəritənin tərtib olunma qaydalarını bilmək lazımdır. Xəritələrin çox mühüm pedaqoji-psixoloji rolu vardır. Xəritələr düşüncəni təşkil edir, bilikləri sistemləşdirir. Coğrafiya fənnin tədrisində xəritənin nə dərəcədə mühüm rol oynadığını professor V.P.Budanovun sözləri daha düzgün ifadə edir. O, demişdir ki, xəritə yoxdursa, coğrafiyanın öyrənmə obyektində yoxdur. Hazırkı dövrün tələblərinə müvafiq olaraq təlim prosesinin psixologiyasında dəyişir, yeni tələblərə cavab verməli olur. Əvvəllər məktəblərdə tərbiyəedici təlim prinsipi əsas götürülürdüsə, hazırda öyrədici tərbiyə prinsipinə keçirilib. Məhz coğrafiyanın tədrisində kartoqrafik biliklərin verilməsində də bunu müşahidə edə bilərik, belə ki, xəritələrin əvvəlki dərsliklərdə funksiyası mövzu üzrə verilən bilikləri əks etdirmək idisə, interaktiv təlim prinsipləri əsasında hazırlanan dərsliklərdə bu proses metodik cəhətdən dəyişdirilmişdir.

İdraki proseslərlə əlaqədar olaraq insanların müəyyən prosesləri yadda saxlama qabiliyyəti müxtəlifdir. Psixoloq və pedaqoqların uzunmüddətli müşahidə və təcrübələrinin nəticəsi olaraq belə bir ümumi nəticəyə gəliblər ki, şagirdlər oxuduqlarının 10%-ni, eşitdiklərinin 20%-ni, gördüklərinin və eşitdiklərinin 50%-ni, öz dediklərinin 80%-ni, tədqiq etdikləri biliklərin 90%-ni yaddaşlarına həkk edirlər. Ənənəvi təlimdə şagirdlər tədris edilən bilik və bacarıqları oxuyaraq öyrənməyə, yadda saxlamağa çalışırdılar. Bu isə hafizəyə əsaslandığı üçün öyrəndikləri biliklərin böyük hissəsi unudulurdu, nəzərə alaq ki, ənənəvi təlimdə kartoqrafik təsvirlərdən olan xəritələrdən az istifadə edilməsi tədrisin keyfiyyətini daha da aşağı salırdı. Coğrafiyanın tədrisi prosesində kartoqrafik təsvirlərdən olan xəritələrin mühüm pedaqoji və psixoloji vəzifələrindən biri onun bilikləri sistemləşdirməsidir, bunun sayəsində şagirdlər

coğrafi bilikləri daha asanlıqla mənimsəyir və uzun müddət hafizələrində saxlıyır. Xəritələrlə aparılan işlər bizə imkan verir ki, şagirdlərdə məntiqi təfəkkür, hafizə və təxəyyülə əsaslanaraq coğrafi bilikləri tədris edə bilək. Coğrafiyanın əsası olan kartoqrafik biliklərinin şagirdlərə yaxşı mənimsədilməsi, onların dərsi anlama qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi başqa amillərlə yanaşı coğrafiyanın təlim metodlarının yerli yerində tətbiq etməkdən çox asılıdır. Beləki, müəllim bu və ya digər təlim metodunu öz işində tətbiq etməklə şagirdlərin əqli fəaliyyətini də müəyyən istiqamətə yönəldir. Müəllim xəritə üzərində müxtəlif tapşırıqların həll edilməsinə nail olduqda şagirdlərdə yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafına təkan verir. Şagirdlərə kartoqrafik təsvir olan xəritələr üzərində müstəqil sürətdə işləmə bacarıqlarını aşlamış olur. Xəritələrdən istifadə təkcə tədris vasitəsi deyil, həm də şagird təxəyyülündə coğrafi prosesin inkişafı deməkdir. Müxtəlif ərazi haqqında ümumi təsəvvür, onun bütöv obrazı, xəritənin əyaniliyi sayəsində onun sadəcə nəzərdən keçirilməsi zamanı formalaşır. Daha dəqiq desək xəritə kiçik sahədən tutmuş bütövlükdə yerin səthinə qədər olan istənilən ölçüdə ərazini “vahid bir baxışla” əhatə etmək imkanı verən kiçildilmiş modeldir. Göstərmək imkanı – yəni hər şeyi bir yerdə, bütün rəngarəngliyi ilə, lakin bütöv obraz kimi göstərmək imkanı kartoqrafik təsvirlərin çox güclü cəhətidir. Coğrafiyanı öyrənmək üçün coğrafi xəritələrin keyfiyyətinin əhəmiyyətini sübut etməyə ehtiyac yoxdur.

Coğrafi xəritələrin tədris prosesi ərzində hansı spesifik metodik funksiyaları yerinə yetirdiyinə baxaq. Xəritənin tədris prosesində geniş istifadə olunan funksiyası onun illustrativ təsvir olmasıdır. Xəritə müşahidə edilməsi mümkün olmayan sahənin gözlə görülən obrazını verməklə öyrənilən ərazi haqqında ümumi tam təsəvvür formalaşdırmaq üçün əsas rola malikdir. Məhz xəritələrin bu funksiyası sayəsində təxəyyülümüzdə yerin modelini yarada bilirik. Coğrafi xəritələrə bir neçə saniyəlik nəzər salsaq obyekt və proseslərin bir çox xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən edə bilərik. Son illər məktəb proqramlarında bir sıra dəyişikliklər edilmiş, xəritələrdən istifadənin keyfiyyəti yüksəlmiş, müxtəlif məsələlərin həllində istifadə edilməyə başlanılmışdır. Buna görə də son illərdə xəritələrdən istifadə etmək yüksək pilləyə qalxmışdır. Tədris prosesində xəritələrdən istifadə edilməsi onların yığcam halda olması və ümumiləşdirmə, anlayışların qavramaq üçün asan formada verməkdən ibarətdir. Ona görə də, metodistlər çalışmalıdırlar ki, xəritələrdən coğrafiyanın tədrisi prosesində daha geniş istifadə edilsin. Xəritələr coğrafi məlumatın əsas məlumat mənbəyidir. Xəritələrin xüsusi metodoloji əhəmiyyəti var, görkəmli idrak vasitəsidir. Xəritələrin köməyi ilə daha mürəkkəb əlaqələri müəyyən etmək olar. Məsələn, səbəb-nəticə əlaqələrini misal göstərə bilərik. Səbəb, zaman əlaqələri heç də hər zaman xəritədə və gerçəkliyin özündə də adamın gözüne görünür. Bu baxımdan səbəb nəticə əlaqələrinin öyrənilməsi prosesi məkan əlaqələrinə nisbətən daha mürəkkəbdir. Bu əlaqələri izah etmək üçün, əsasən müxtəlif məzmunlu xəritələrin müqayisəsindən birgə istifadə edilir. Xəritələrdən bu tip istifadə edilməsi çox qiymətlidir, şagirdlərdə lazımı bilik və bacarıqları zənginləşdirir, bu da xəritədə təsvir edilən obyektlər haqqında təsəvvürlərin əyaniləşməsinə aparır ki, bu da düşünülmüş biliyin əsasını təşkil edir.

Yuxarıda göstərilənlərə yekun olaraq qeyd etmək olar ki, xəritə ilə iş aparılması məktəblilərin əqli inkişafının, əqlin təxəyyül, hafizə, məntiqi təfəkkür, müqayisə etmək, tutuşdurmaq bacarığı, induksiya, təhlil, deduksiya, sintez, mücərrədləşdirmə, ümumiləşdirmə, məntiqi, əqli nəticə əməliyyatları aparmaq kimi keyfiyyətlərinin inkişafı üçün güclü stimuldur. Lakin bu sahədə olduqca böyük nöqsanlar vardır. Bu nöqsanları aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı təklifləri həyata keçirmək lazımdır və demək olar ki, vacibdir:

1. Standartların yenidən lazım olan səviyyədə yazılmasını həyata keçirmək (varislik, elmi ardıcılıq, sistemli bilik və bacarığın verilməsi). 2. “Yeni dərslük siyasəti”nə ciddi əməl edilməsinin zəruri olmasını nəzərə alıb, dərslüklərin yazılmasını peşəkarlara həvalə etmək və qiymətləndirilməsinə ciddi yanaşmağı təmin etmək. 3. Metodik vəsaitlərin yalnız ixtisaslı kadrlar tərəfindən yazılmasını təmin etmək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Seyfullayeva N.S. Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Bakı: EMK, 2011, 493 s.
2. Məmmədova E.N. Azərbaycanda ümumtəhsil məktəb dərslüklərinin inkişaf istiqamətləri (1991-2007-ci illər): Ped. elm. nam. dis. avtoref. Bakı: 2010, 18 s.
3. Məmmədova E.N. Azərbaycanda ümumtəhsil məktəb dərslüklərinin inkişaf istiqamətləri (1991-2007-ci illər): Ped. elm. nam. dis. avtoref. Bakı: 2010, 18 s.